

Pomiar wartości w zmodyfikowanym modelu Shaloma Schwartza

Jan Ciecuch

Wydział Psychologii, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania

W 2012 roku Schwartz ze współpracownikami zmodyfikowali kołowy model wartości. Modyfikacja opiera się na tezie, że wartości tworzą kontinuum, w związku z czym możliwe są również inne, bardziej lub mniej szczegółowe podziały owego kontinuum. Zaproponowali podział na 19 węziej i precyzyjniej zdefiniowanych wartości, które są ułożone w kolejności przewidywanej teoretycznie, formując strukturę kołową (Schwartz i in., 2012). Artykuł prezentuje serię pięciu badań w grupie łącznie $N = 7747$ Polaków w wieku od 11 do 84 lat. Zastosowano kolejne wersje modyfikowanego kwestionariusza PVQ (*Portrait Value Questionnaire*) do pomiaru 19 typów (PVQ-5x z 6-punktową skalą Likerta, PVQ-5x z 11-punktową skalą Likerta, PVQ-R oraz PVQ-R2). Ostateczna wersja PVQ-R2 charakteryzuje się: (1) satysfakcjonującą rzetelnością mierzoną wskaźnikiem α Cronbacha dla 18 wartości; (2) trafnością czynnikową – model dla wszystkich 19 zmiennych zyskał satysfakcjonujące wskaźniki dopasowania w konfirmacyjnej analizie czynnikowej oraz (3) trafnością teoretyczną – konfirmacyjne skalowanie wielowymiarowe potwierdziło zakładany teoretycznie kołowy układ 19 wartości, z wyjątkiem uniwersalizmu i zyczliwości, które zamieniły się miejscami, podobnie jak w serii ostatnich badań opisanych w literaturze (Schwartz i in., 2012).

Słowa kluczowe: wartości, koło wartości, PVQ

MIĘDZY KLASYCZNĄ A ZMODYFIKOWANĄ TEORIĄ WARTOŚCI SCHWARTZA

Pierwszą wersję teorii wartości Schwartz opublikował wspólnie z Bilskym w 1987 roku w *Journal of Personality and Social Psychology*. Teoretyczny model zaproponowany przez Schwartz i Bilsky'ego (1987) pozwalał pogłębić interpretację danych zebranych za pomocą powszechnej wówczas *Skali wartości Rokeacha*. Jak pisał w tekście wspomnieniowym Schwartz (2011), ten pierwszy, wprowadzający nowy model artykuł różnił się tak bardzo od dominującego wówczas w publikacjach

trendu, że Schwartz niezbyt liczył na jego akceptację. Nieoczekiwanie jednak redakcja *Journal of Personality and Social Psychology* odpowiedziała entuzjastycznie i tekst, zawierający niezbyt wówczas znaną metodę skalowania wielowymiarowego (*multidimensional scaling*), został opublikowany. W ten sposób rozpoczęła się kariera kołowego modelu wartości w psychologii społecznej, osobowości, międzykulturowej, rozwojowej, różnic indywidualnych oraz dziedzin pokrewnych. Jak piszą Schwartz ze współpracownikami (2012), Google Scholar notował w 2012 roku aż 8200 cytowań trzech podstawowych tekstów wprowadzających teorię – artykułu Schwartz i Bilsky'ego (1987) oraz dwóch artykułów Schwartz (1992, 1994).

Badania oparte na modelu wartości Schwartz i weryfikujące ten model prowadzono na wszystkich kontynentach przy użyciu rozmaitych metod – od kwestionariuszowych przez eksperymentalne aż po narracyjne. Wartości były badane zarówno wśród dorosłych, młodzieży, jak również dzieci szkolnych i przedszkolnych. Dostępne są dane z grup reprezentatywnych ze wszystkich krajów Europy, dzięki włączeniu pomiaru wartości Schwartz do

Jan Ciecuch, Wydział Psychologii, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania, ul. Pawia 55, 01-030 Warszawa, adres e-mail: janciecuch@gmail.com

Dziękuję Włodzimierzowi Strusowi i Tomaszowi Rowińskiemu za inspirujące komentarze i dyskusje na temat kołowych modeli w psychologii osobowości.

Część badań była finansowana ze środków na naukę Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego na lata 2010–2012 jako projekt badawczy nr N N106 132439 oraz ze środków Narodowego Centrum Nauki, przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2011/01/D/HS6/04077.

pięciu fal Europejskiego Sondażu Społecznego (ESS), co jest sytuacją bez precedensu w psychologii.

W 2012 roku, czyli 25 lat po pierwszej publikacji teorii, w tym samym czasopiśmie *Journal of Personality and Social Psychology* Schwartz ze współpracownikami z 10 krajów (w tym z Polski) opublikował modyfikację teorii wartości. Jest to jednak szczególnego rodzaju modyfikacja – wyrasta bowiem z głównej tezy teorii; tezy, która jednak była coraz bardziej pomijana w codziennej praktyce badawczej. Oryginalność zmodyfikowanej teorii polegała zatem – by zacytować Norwida – „na sumienności w obliczu źródeł”.

Kołowy model wartości

Wartości w ujęciu Schwartz (1992; Schwartz i in., 2012) definiowane są jako poznawcza reprezentacja (zwykle przekonanie) motywacyjnego, godnego pożądania, ponadsytuacyjnego celu. Główna teza teorii dotyczy dwóch cech struktury wartości. Pierwszą z nich jest kontinuum, drugą – kołowość. Obie zostaną poniżej krótko omówione.

Wartości tworzą kontinuum, zatem każdy podział owego kontinuum na wydzielone, odrębne jednostki jest w jakimś stopniu arbitralny. W związku z tym, możliwe są różne podziały kontinuum wartości na bardziej szczegółowe lub bardziej ogólne jednostki. Kontinuum wartości jest według Schwartz (1992, 2006; Schwartz i in., 2012) kontinuum motywacyjnym. Oznacza to, że wartości usytuowane obok siebie są motywacyjnie podobne, w związku z czym mogą być realizowane w jednym działaniu.

Kontinuum wartości ma kształt koła, co oznacza, że zasada podobieństwa sąsiadujących wartości zostaje uzupełniona o zasadę niezgodności wartości przeciwległych, leżących po przeciwnej stronie koła. Niezgodność oznacza tu trudność lub niemożliwość jednoczesnej realizacji tych wartości w jednym działaniu, a także sprzeczne psychologiczne i realne konsekwencje realizacji tych wartości.

W dotychczasowej tradycji badawczej wykształcił się zwyczaj, że dzielono to kontinuum na 10 wartości lub cztery tzw. wartości wyższego rzędu (*higher order values*). Owe wartości wyższego rzędu opisywały krańce dwóch wymiarów tworzących koło: przekraczanie siebie *versus* umacnianie siebie oraz otwartość na zmiany *versus* zachowawczość. Model wartości Schwartz z podziałem na 10 wartości i cztery wartości wyższego rzędu został przedstawiony na rysunku 1, a krótkie opisy tych wartości znajdują się w pierwszej i drugiej kolumnie tabeli 1.

Teza o kontinuum była wprawdzie w tekstach przywoływana, ale często pozostawała bez konsekwencji. W praktyce badawczej łatwiej było myśleć o modelu Schwartz jako katalogu 10 lub czterech wartości,

mierzonych kwestionariuszem, niż jako kołowym kontinuum. Zwyczaj ten upowszechnił się zapewne między innymi za sprawą narzędzi pomiaru. Były one przeznaczone do pomiaru 10 wartości, które w prosty sposób były czasem sprowadzone do czterech wartości. Dotyczy to zarówno *Skali wartości Schwartz* (*Schwartz Value Survey*, SVS, Schwartz, 2006), jak i dwóch wersji *Portretowego kwestionariusza wartości* (*Portrait Values Questionnaire*, PVQ): wersji pełnej, składającej się z 40 itemów (PVQ-40; Schwartz, Melech, Lehmann, Burgess, Harris, 2001; polską wersję PVQ-40 przygotowali Ciecuch i Zaleski, 2011) oraz wersji skróconej, składającej się z 21 itemów (PVQ-21; Schwartz, 2003), zastosowanej w ESS. W powszechnej percepcji model wartości Schwartz był zatem coraz bardziej redukowany do katalogu 10 wartości, jako swoistej taksonomii pewnego rodzaju różnic indywidualnych, taksonomii analogicznej do katalogu pięciu cech osobowości (m.in. Vecchione, Alessandri, Barbaranelli, Caprara, 2010).

Model wartości był zwykle weryfikowany w dwójki rodzaju analizach. Do weryfikacji możliwości rozróżnienia 10 wartości stosowano confirmacyjną analizę czynnikową, a do weryfikacji struktury kołowej – skalowanie wielowymiarowe. Przy wykorzystaniu obu powyższych procedur, model został potwierdzony w ogromnej liczbie badań prowadzonych w kilkudziesięciu krajach (m.in. Bilsky, Janik, Schwartz, 2011; Schwartz, 1992, 1994, 2006; Schwartz i in., 2001).

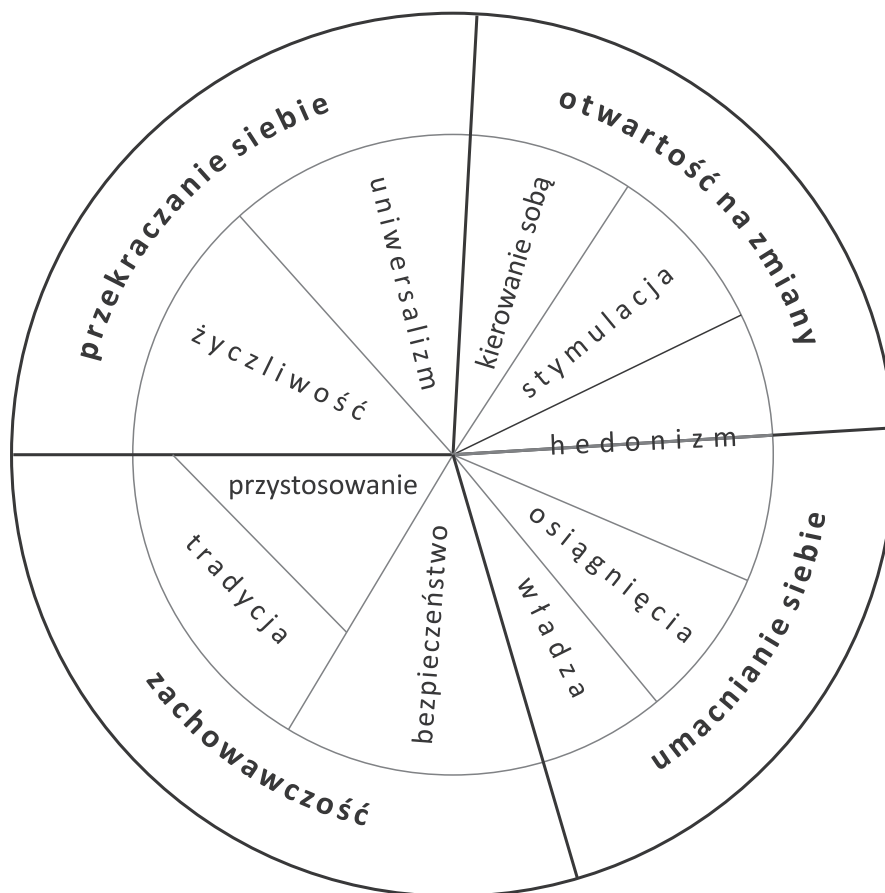
Pojawiły się jednak również problemy, z których bodaj największym były wyniki analiz Europejskiego Sondażu Społecznego (ESS). Badania Bilsky’ego, Janika i Schwartz (2011) potwierdziły kołową strukturę wartości w analizie skalowania wielowymiarowego. Zarazem jednak badania Davidova, Schmidta i Schwartz (2008) oraz Davidova (2008, 2010) wykazały problemy z rozróżnieniem 10 wartości w confirmacyjnej analizie czynnikowej. Davidov ze współpracownikami wykazali, że w danych ESS trzy pary wartości powinny zostać połączone, gdyż są ze sobą tak wysoko skorelowane, że programy do confirmacyjnej analizy czynnikowej nie potrafią ich rozróżnić. Owe pary to: władza z osiągnięciami, uniwersalizm z życzliwością oraz przystosowanie z tradycją. W ten sposób katalog 10 wartości został zredukowany do siedmiu. Wyniki uzyskane przez Davidova nie podważały modelu kołowego ani głównej tezy teorii, ponieważ pary wartości, które wymagały połączenia, zawsze były parami sąsiadującymi ze sobą na kole wartości. Niemniej jednak katalog 10 wartości został zakwestionowany.

Badania Davidova wywołały ożywioną dyskusję. Głównym pytaniem było, gdzie szukać przyczyn konieczności redukcji katalogu z 10 do siedmiu wartości: w modelu

Tabela 1
Wartości w klasycznym oraz zmodyfikowanym modelu wartości, wraz z krótką charakterystyką i skrótami od nazw angielskich

4 wartości	Wartości w modelu klasycznym	Wartości w modelu zmodyfikowanym
	10 wartości	19 wartości
Otwartość na zmianę (<i>openness to change</i>)	Kierowanie sobą (<i>self-direction, SD</i>) – niezależność w myśleniu, działaniu i wyborach; twórczość; wolność	Kierowanie sobą w myśleniu (<i>self-direction-thought, SDT</i>) niezależność myślenia; wolność w poszukiwaniu i wyborze własnych idei oraz rozwijaniu własnych umiejętności; kształtowanie własnego poglądu na świat
	Stymulacja (<i>stimulation, ST</i>) – zmienność, nowość, podniecenie	Stymulacja (<i>stimulation, ST</i>) – opis niezmienny
	Hedonizm (<i>hedonism, HE</i>) – przyjemność, zmysłowe zaspokojenie	Hedonizm (<i>hedonism, HE</i>) – opis niezmienny
	Osiągnięcia (<i>achievement, AC</i>) – osobisty sukces osiągnięty dzięki własnym kompetencjom, zgodnie ze społecznymi standardami	Osiągnięcia (<i>achievement, AC</i>) – osobisty sukces osiągnięty zgodnie ze społecznymi standardami (wylimnowano z opisu komponent kompetencji)
Umocnianie siebie (<i>self-enhancement</i>)	Władza (<i>power, PO</i>) – status i prestiż społeczny, dominacja nad innymi ludźmi, kontrola ludzi i zasobów	Władza nad ludźmi (<i>power-dominance, POD</i>) – władza nad ludźmi, sprawowanie kontroli nad ludźmi
		Władza nad zasobami (<i>power-resources, POR</i>) – władza nad zasobami, sprawowanie kontroli nad materialnymi i społecznymi zasobami
		Prestiż (<i>face, FAC</i>) – podtrzymywanie i ochrona swojego publicznego wizerunku, status społeczny, unikanie upokorzenia
	Bezpieczeństwo (<i>security, SE</i>) – harmonia, porządek i stabilizacja w całym społeczeństwie i relacjach międzyludzkich; bezpieczeństwo własne, rodziny, narodu	Bezpieczeństwo osobiste (<i>security-personal, SEP</i>) – bezpieczeństwo w najbliższym, bezpośrednim otoczeniu
		Bezpieczeństwo społeczne (<i>security-societal, SES</i>) – bezpieczeństwo i stabilność w społeczeństwie
Zachowawczość (<i>conservation</i>)	Przystosowanie (<i>conformity, CO</i>) – ograniczanie własnych działań, dążeń, impulsów, które mogłyby krzywdzić lub denerwować innych ludzi, naruszać społeczne oczekiwania lub normy	Przystosowanie do reguł (<i>conformity-rules, COR</i>) – podporządkowanie się regułom, prawu (też formalnym wymaganiam osób sprawujących władzę)
	Tradycja (<i>tradition, TR</i>) – akceptacja i podtrzymywanie zwyczajów, idei i tradycji własnej kultury, religii lub rodziny; respekt w stosunku do tradycji	Przystosowanie do ludzi (<i>conformity-interpersonal, COI</i>) – unikanie krzywdzenia i denerwowania innych ludzi
		Tradycja (<i>tradition, TR</i>) – opis niezmienny
		Pokora (<i>humility, HU</i>) – uznanie małej istotności swojego miejsca w świecie i historii
	Życzliwość (<i>benevolence, BE</i>) – dbanie o dobro bliskich osób, członków rodziny, grupy, przyjaciół	Życzliwość-niezawodność (<i>benevolence-dependability, BED</i>) – bycie niezawodnym, godnym zaufania członkiem grupy
		Życzliwość-troskliwość (<i>benevolence-caring, BEC</i>) – troska o dobra innych członków grupy
Przekraczanie siebie (<i>self-transcendence</i>)	Uniwersalizm (<i>universalism, UN</i>) – zrozumienie, szacunek i tolerancja w stosunku do wszystkich ludzi; dobro wszystkich ludzi i przyrody	Uniwersalizm społeczny (<i>universalism-societal concern, universalism-concern, UNC</i>) – dążenie do równości, sprawiedliwości i dobra wszystkich ludzi
		Uniwersalizm ekologiczny (<i>universalism-nature, UNN</i>) – ochrona środowiska naturalnego, ochrona przyrody
		Uniwersalizm-tolerancja (<i>universalism-tolerance, UNT</i>) – akceptacja i zrozumienie innych osób, różniących się od danej osoby

Źródło: opracowanie własne na podstawie Schwartz i in., 2012.

Rysunek 1. Koło wartości Schwartza w modelu klasycznym.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Schwartz (2006).

teoretycznym czy w narzędziu pomiaru. Knoppen i Saris (2009a, 2009b) przekonywali, że przyczyna leży w sposobie konstrukcji narzędzia pomiaru wykorzystanego w ESS. Zastosowano tam skróconą wersję PVQ, składającą się z 21 itemów (PVQ-21), przeznaczonych do pomiaru 10 wartości (Schwartz, 2003). Podczas konstrukcji PVQ-21 zadbane o to, aby itemy pokrywały cały obszar koła, co doprowadziło do tego, że itemy składające się na daną wartość nie były zbyt jednorodne i dostatecznie odróżnialne od itemów budujących sąsiednią wartość. W konsekwencji skalowanie wielowymiarowe potwierdziło strukturę kołową (Bilsky i in., 2011), ale konfirmacyjne analizy czynnikowe nie potwierdzały możliwości rozróżnienia wszystkich 10 wartości (Davidov i in., 2008). Knoppen i Saris (2009b), tworząc osobne modele dla wszystkich możliwych par wartości, wykazali, że w danych zebranych za pomocą PVQ-40 jest możliwe wydzielenie nawet większej liczby wartości niż 10.

Podobny sposób rozumowania przyjęli Ciecuch i Davidov (2012), którzy wykazali, że PVQ-40 charakteryzuje

się wyższym poziomem równoważności pomiaru między Polską a Niemcami niż PVQ-21. Ciecuch z Davidovem (2012) zaproponowali tzw. strategię szkła powiększającego (*magnifying glass strategy*) w konfirmacyjnej analizie czynnikowej. Polega ona na tym, że konstruowane są modele pomiarowe nie dla wszystkich wartości, lecz osobno dla każdego z czterech obszarów koła. Teoretycznym uzasadnieniem tej strategii jest model wartości. Kontinuum wartości prowadzi do teoretycznie uzasadnionych ładunków krzyżowych itemów budujących daną wartość na wartości sąsiadujące, a kołowość modelu prowadzi do teoretycznie uzasadnionych ujemnych ładunków krzyżowych na wartości usytuowane po przeciwnej stronie koła. Ciecuch i Schwartz (2012) zastosowali strategię szkła powiększającego w konfirmacyjnej analizie czynnikowej i wykazali, że możliwy jest podział koła aż na 15 wartości w danych zebranych za pomocą PVQ-40 w Polsce. Podobne wyniki uzyskali Beierlein, Davidov, Schmidt, Schwartz i Rammstedt (2012) w Niemczech, stosując procedurę proponowaną przez Knoppna i Sarisa (2009b).

Sytuacja wyglądała zatem następująco – zarówno PVQ-21, jak i PVQ-40 stworzone zostały do pomiaru 10 wartości. Okazało się jednak, że w confirmacyjnej analizie czynnikowej można wyróżnić jedynie siedem wartości w danych zebranych za pomocą PVQ-21 (Davidov i in., 2008) oraz aż 15 wartości w danych zebranych za pomocą PVQ-40 (Cieciuch, Schwartz, 2012).

Zmodyfikowany kołowy model wartości

W takiej atmosferze badawczej i intelektualnej Schwartz przeprowadził w 10 krajach program badawczy, modyfikujący kołowy model wartości. Celem projektu było wysubtelnienie katalogu wartości poprzez precyzyjniejszy podział kontinuum kołowego na osobne, rozróżnialne wartości. W nowym podziale kontinuum wartości zastosowano dwie powiązane ze sobą procedury. Pierwszą z nich było zwiększenie jednorodności wyróżnianych wartości, drugą – zwiększenie liczby wartości, co było konsekwencją tezy o kontinuum wartości oraz pierwszej procedury. Obrazowo rzecz ujmując – zwiększenie homogeniczności wyróżnianych wartości prowadziło do wyróżnienia węższych klinów koła wartości. W konsekwencji, aby opisać całą przestrzeń, nie pozostawiając w niej luk, należało wyróżnić i opisać kolejne wąskie kliny. W ten sposób zostało wyróżnionych 19 wartości.

Wartości w nowym podziale koła zostały wyodrębnione na podstawie dokładniejszej niż dotąd analizy treści każdej z dotychczasowych 10 wartości rozmieszczonych na kole oraz wniosków z analiz empirycznych, które sugerowały dodatkowe podziały (Beierlein i in., 2012; Cieciuch, Schwartz, 2012; Knoppen, Saris, 2009b; Schwartz, Boehnke, 2004). Technicznie rzecz ujmując, nowe wartości zostały wydzielone na dwa sposoby. Pierwszym z nich był podział danej wartości na podtypy (na przykład bezpieczeństwo zostało podzielone na bezpieczeństwo osobiste i bezpieczeństwo społeczne). Drugim sposobem było wprowadzenie danej wartości między dotychczas wyróżniane wartości (np. wprowadzenie wartości prestiż między wartości bezpieczeństwo i władza).

Wprowadzone zmiany Schwartz i współpracownicy (2012) nazwali pojęciem *refinement*, które oznacza wysubtelnienie, polepszenie, udoskonalenie. W języku polskim proponuję jednak używać określenia *modyfikacja*, które jest określeniem szerszym, zawierającym pojęcie użyte przez Schwartz, a zarazem brzmi w języku polskim bardziej neutralnie.

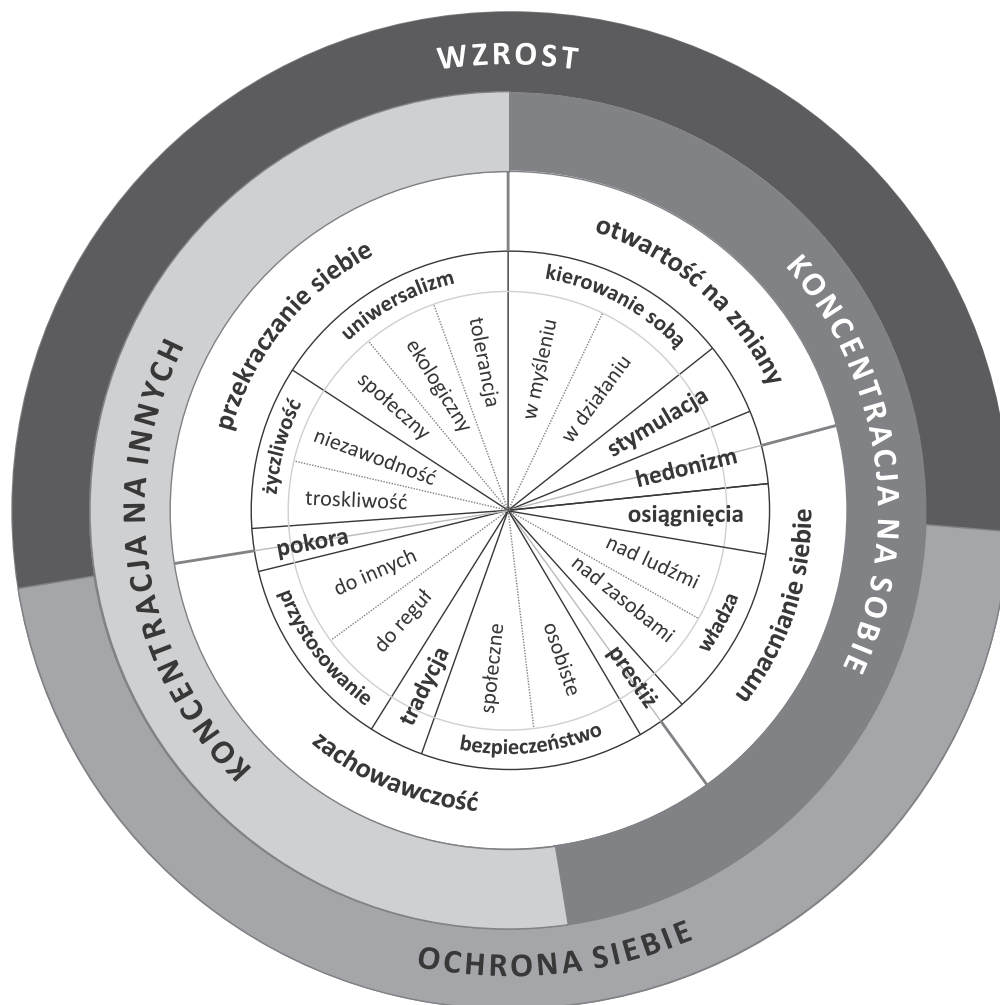
Wszystkie wprowadzone rozróżnienia między wartościami zbudowane były na tezie o kołowym kontinuum, którą zawierały już pierwsze teksty Schwartz (1992), a ostatnio akcentowali ją zarówno Davidov, Schmidt i Schwartz (2008), którzy wykazali możliwość podziału

owego kontinuum jedynie na siedem typów, jak i Cieciuch ze Schwartzem (2012), którzy wykazali możliwość podziału na 15 typów. Schwartz ze współpracownikami (2012) akcentują w zmodyfikowanej teorii arbitralność każdego podziału kontinuum na odrębne jednostki. Zmodyfikowany model nie jest zatem propozycją zastąpienia katalogu 10 wartości katalogiem 19 wartości. Modyfikacja polega na: (1) wprowadzeniu bardziej szczegółowego podziału kołowego kontinuum na 19 oddzielnych wartości, ułożonych w teoretycznie przewidywanej strukturze kołowej; (2) akcentowaniu możliwości również innych podziałów, ponieważ kontinuum może być dzielone na więcej wartości zdefiniowanych wąsko lub na mniej zdefiniowanych szeroko.

W kolumnie trzeciej tabeli 1 zostały wymienione wyróżnione i krótko scharakteryzowane nowe wartości. Na rysunku 2 zostało zaprezentowane koło wartości z podziałem na 19 wartości, a także możliwe inne podziały kołowego kontinuum. Niektóre z nowo wyróżnionych wartości można połączyć, tworząc w ten sposób jedną z dotychczas wyróżnianych wartości (np. dwa aspekty życzliwości tworzą życzliwość). Możliwy jest również podział koła na cztery wartości: przekraczanie siebie, zachowawczość, umacnianie siebie oraz otwartość na zmiany. Wprawdzie Schwartz ze współpracownikami (2012) używa na ich określenie również w zmodyfikowanym modelu pojęcia *wartości wyższego rzędu*, wydaje się jednak, że określenie to przestało być odpowiednie. Sugeruje ono bowiem jakiś poziom podstawowego podziału, nad którym byłby nadbudowany dopiero ten poziom wartości wyższego rzędu. Jeśli w klasycznym modelu wartości taka interpretacja mogła być uzasadniona, w zmodyfikowanym modelu nie ma żadnych przesłanek, aby jeden z podziałów (np. na 10 lub 19) uznać za bardziej podstawowy niż inny. Warto zatem unikać określenia *wartości wyższego rzędu*, gdyż jego znaczenie przestało być dobrze zdefiniowane na gruncie zmodyfikowanego modelu wartości.

Podział kołowego kontinuum jest też możliwy na jeszcze szerzej zdefiniowane obszary wartości niż podział na cztery wartości wymienione powyżej. Jak to zostało zaprezentowane na rysunku 2, wartości przekraczania siebie i zachowawczości tworzą obszar wartości skoncentrowanych na innych, podczas gdy wartości umacniania siebie i otwartości tworzą obszar wartości skoncentrowanych na sobie. Z kolei wartości otwartości i przekraczania siebie tworzą obszar wartości wzrostu, wartości wolnych od lęku, podczas gdy wartości umacniania siebie i zachowawczości tworzą wartości ochrony siebie, unikania lęku i zagrożenia.

Do pomiaru 19 wartości został skonstruowany kwestionariusz PVQ-5x (Schwartz i in., 2012). Cyfra 5 oznacza

Rysunek 2. Koło wartości Schwartza w modelu zmodyfikowanym.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Schwartz i in. (2012).

piątą wersję PVQ (ostatnia wersja PVQ-40, składającego się z 40 itemów do pomiaru 10 wartości, była czwartą wersją PVQ); litera x oznacza wersję eksperymentalną (*experimental*). PVQ-5x składał się z 57 itemów (po trzy itemy na każdą z 19 wartości mierzonych tym kwestionariuszem). W projekcie modyfikującym model wartości użyto dwóch wersji PVQ-5x, różniących się skalą odpowiedzi. W jednej z nich (PVQ-5x-6pt) była to 6-punktowa skala Likerta (podobnie jak w poprzednich wersjach PVQ), w drugiej natomiast – skala 11-punktowa (PVQ-5x-11pt). Wersję ze skalą 11-punktową wprowadzono w celu weryfikacji wpływu użytej skali na uzyskane wyniki. Badania zostały przeprowadzone w grupie 6059 osób pochodzących z dziesięciu krajów (Finlandia, Niemcy, Izrael, Włochy, Nowa Zelandia, Polska, Portugalia, Szwajcaria, Turcja i Stany Zjednoczone). Analiza skalowania wielowymiarowego potwierdziła kołowe ułożenie wszystkich

19 wartości w teoretycznie przewidywanym porządku, z jednym wyjątkiem: uniwersalizm i zyczliwość zamieniły się miejscami. Życzliwość usytuowała się bliżej kierowania sobą, a uniwersalizm bliżej przystosowania. Wyniki confirmacyjnej analizy czynnikowej potwierdziły możliwość rozróżnienia wszystkich 19 wartości.

PROBLEM BADAŃ WŁASNYCH

W projekcie modyfikującym teorię wartości, Schwartz ze współpracownikami (2012) stworzyli kwestionariusz PVQ-5x. Po analizie wyników, zebraniu doświadczeń badawczych w 10 krajach i dyskusji powstała wersja PVQ-R. Analizy wyników kolejnej serii badań przyniosły kolejną rewizję i powstała wersja PVQ-R2.

Dotychczas zostały opublikowane lub są w trakcie publikacji wyniki dotyczące wyłącznie PVQ-5x. Miało to miejsce w trzech artykułach: (1) Schwartz

i współpracowników (2012), wprowadzającym zmodyfikowaną teorię i nowy pomiar (wszystkie analizy w tym tekście były prowadzone na całej grupie badanej, pochodzącej z 10 krajów); (2) Ciecucha, Davidova, Vecchione, Beierlein i Schwartza (2013) na temat równoważności pomiaru (autorzy zaprezentowali tam wyniki confirmacyjnej analizy czynnikowej dla każdego kraju osobno jako wstęp do testu równoważności pomiaru przeprowadzonej w wielogrupowej confirmacyjnej analizie czynnikowej; zaprezentowane tam zostały jedynie wyniki zebrane za pomocą kwestionariusza PVQ-5x z 6-punktową skalą Likerta); (3) Ciecucha, Davidova, Vecchione i Schwartza (2013) na temat confirmacyjnej analizy czynnikowej drugiego i trzeciego rzędu, w którym autorzy wykazali możliwość zredukowania 19 wąsko zdefiniowanych wartości do katalogu dotychczas definiowanych wartości oraz do czterech szeroko zdefiniowanych wartości. Analizy w tym artykule były prowadzone na tej samej bazie danych, która została wykorzystana w artykule Schwartza i współpracowników (2012).

Niniejszy artykuł prezentuje pierwsze badania przeprowadzone przy użyciu kolejnych wersji zmodyfikowanego PVQ (PVQ-5x, PVQ-R oraz PVQ-R2). Modyfikacje były wprowadzane po analizie wyników i doświadczeń badawczych zebranych w poprzednich wersjach. Celem modyfikacji było rozwiązanie zidentyfikowanych problemów i udoskonalenie pomiaru. Zaprezentowane zostaną wyniki uzyskane wyłącznie w Polsce. Wyniki polskich analiz (podobnie jak wyniki uzyskane w innych krajach) posłużyły do wprowadzania przez Schwartza kolejnych modyfikacji w PVQ, gdyż celem było stworzenie narzędzia pomiaru o dobrych właściwościach psychometrycznych w różnych krajach. Omówiona zostanie seria pięciu badań:

Badanie 1. W badaniu został użyty kwestionariusz PVQ-5x-6pt (z 6-punktową skalą Likerta). Dane zebrane w tym badaniu weszły w skład bazy danych, na podstawie której przeprowadzono weryfikację zmodyfikowanej teorii (Schwartz i in., 2012). Szczegółowe wyniki confirmacyjnej analizy czynnikowej zebranych danych zostały zaprezentowane w artykule Ciecucha, Davidova, Vecchione, Beierlein i Schwartza (2013). Niniejszy artykuł jest pierwszą polską publikacją wyników uzyskanych w tym badaniu, jednak w merytorycznym zakresie jest przywołaniem wyników z innych tekstów. Sytuacja taka ma miejsce tylko w pierwszym badaniu. Wyniki wszystkich pozostałych czterech badań są publikowane po raz pierwszy.

Badanie 2. W badaniu został użyty kwestionariusz PVQ-5x-11pt (z 11-punktową skalą odpowiedzi). Zebrane dane weszły w skład bazy danych, na podstawie której

przeprowadzono weryfikację zmodyfikowanej teorii (Schwartz i in., 2012), jednak dotąd nie opublikowano żadnych wyników dotyczących poszczególnych krajów, w tym Polski.

Badanie 3. W badaniu został użyty kwestionariusz PVQ-5x-6pt (z 6-punktową skalą Likerta). Jest to replikacja badania pierwszego. Niniejszy artykuł jest pierwszą publikacją tych wyników. W wyniku analiz i dyskusji powstała nowa wersja PVQ (PVQ-R), w której wyeliminowano problemy zidentyfikowane w badaniach za pomocą PVQ-5x.

Badanie 4. W badaniu został użyty kwestionariusz PVQ-R. Jest to pierwsza publikacja wyników uzyskanych za pomocą tej wersji kwestionariusza. Po analizie dotychczas niepublikowanych wyników – zebranych między innymi w Polsce – Schwartz dokonał kolejnej modyfikacji PVQ, eliminując zidentyfikowane problemy. W ten sposób powstała kolejna wersja: PVQ-R2.

Badanie 5. W badaniu został użyty kwestionariusz PVQ-R2. Jest to pierwsza publikacja wyników uzyskanych za pomocą tej wersji kwestionariusza. W każdym z pięciu przeprowadzonych badań sformułowano te same trzy hipotezy. Problemy z confirmacją którejs z hipotez w danym badaniu prowadziły do modyfikacji PVQ i kolejnego badania, weryfikującego te hipotezy za pomocą kolejnej wersji kwestionariusza.

Owe trzy hipotezy brzmią następująco:

Hipoteza 1. Każda z 19 wąsko zdefiniowanych wartości jest wewnętrznie spójna.

Hipoteza 2. Wszystkich 19 wartości jest odróżnialnych między sobą.

Hipoteza 3. Wyróżnione 19 wartości formują strukturę kołową.

Pierwsza hipoteza w każdym badaniu była weryfikowana w analizie wskaźników rzetelności alfa Cronbacha. Wskaźnik ten zależy od liczby itemów (im więcej itemów, tym większe szanse na wyższy wskaźnik). Każda ze skal kolejnych wersji PVQ składa się z trzech itemów (a po wyeliminowaniu wątpliwych itemów w kolejnych wersjach PVQ, niektóre ze skal budowane były wyłącznie przez dwa itemy), zatem za satysfakcjonujący poziom zostały uznane wskaźniki 0,6–0,7 lub wyższe.

Druga hipoteza w każdym badaniu była weryfikowana w confirmacyjnej analizie czynnikowej. Wykonano analizy zarówno dla całego modelu, jak również osobno dla czterech części koła wartości, zgodnie z proponowaną przez Ciecucha i Davidova (2012) oraz Ciecucha i Schwartza (2012) strategią szkła powiększającego. Analizy przeprowadzono w programie Mplus 6.1 (Muthen, Muthen, 2010). Zgodnie z propozycją Ciecucha, Davidova, Vecchione, Beierlein i Schwartza (2013),

zastosowano estymator WLSM (*Weighted Least Square with adjusted Mean and Variance*), ponieważ skala Likerta jest pomiarem na skali porządkowej.

Oszacowanie dopasowania modelu do danych oparto na wskaźnikach RMSEA oraz CFI. Wskaźnik RMSEA (*Root Mean Square Error of Approximation*) odzwierciedla poziom dopasowania modelu do macierzy kowariancji, biorąc pod uwagę liczbę stopni swobody i wielkość próby (Brown, 2006). Jeśli RMSEA jest poniżej 0,05, model jest bardzo dobrze dopasowany do danych. Za akceptowalny poziom odcięcia przyjmuje się RMSEA = 0,08 (Hu, Bentler, 1999; Marsh, Hau, Wen, 2004). Wskaźnik CFI (*Comparative Fit Index*) powyżej 0,9 uznawany jest za próg akceptowalności modelu (Hu, Bentler, 1999). Wskaźnik χ^2 jest czuły na wielkość grupy, a ponieważ badane grupy były liczne (od $N = 547$ w badaniu 1 do $N = 2516$ w badaniu 5), nie był on brany pod uwagę przy ocenie jakości modelu.

Dodatkowo rozróżnialność 19 typów ostatniej wersji kwestionariusza (PVQ-R2) została zweryfikowana w procedurze równoważności pomiaru między grupą kobiet i mężczyzn.

Trzecia hipoteza została zweryfikowana w skalowaniu wielowymiarowym, do którego wprowadzono wyniki 19 wartości. Ponieważ hipotezy dotyczyły teoretycznie jasno określonej struktury, zostało zastosowane konfirmacyjne (oparte na teorii) skalowanie wielowymiarowe (Borg, Groenen, 2005). W skalowaniu wielowymiarowym zmienne traktowane są jako punkty i są rozmieszczane w taki sposób, że odległości między nimi odpowiadają związkom między zmiennymi. W skalowaniu konfirmacyjnym założona teoretycznie struktura jest traktowana jako konfiguracja startowa dla porządkowania przez program relacji między zmiennymi w przestrzeni geometrycznej. Szczegółowy opis procedury oraz matematyczne uzasadnienie konfiguracji startowej można znaleźć w pracach Bilsky'ego i współpracowników (2011) oraz Döring, Blauensteiner, Aryus, Drögekamp i Bilky'ego (2010). Struktura kołowa weryfikowana była analizą wskaźnika Stress-1 oraz analizą przestrzennego rozmieszczenia punktów obrazujących wprowadzone wartości.

Do skalowania wielowymiarowego, a także do niektórych prezentowanych poniżej statystyk opisowych zastosowano zalecaną przez Schwartz (2006) procedurę centracji. Polega ona na tym, że wskaźnikiem preferencji danej wartości jest nie średnia itemów składających się na daną wartość, lecz wynik odejmowania średniej wszystkich itemów od średniej danej wartości.

Metoda

Trzy wersje kwestionariusza PVQ do pomiaru 19 wartości.

Pierwsza wersja: PVQ-5x. Pierwsza wersja PVQ do pomiaru 19 wartości została przygotowana na potrzeby projektu modyfikującego model wartości (Schwartz i in., 2012). Schwartz zaproponował listę wąsko zdefiniowanych wartości oraz propozycję itemów mierzących owe wartości. Uczestnicy projektu zgłaszali swoje uwagi zarówno do definicji wartości, jak i itemów je mierzących. Zwracano szczególną uwagę na ewentualne problemy w tłumaczeniu na języki, w których planowane były badania. Po uzgodnieniu ostatecznego zestawu itemów, każdy z uczestników projektu przygotował propozycje tłumaczenia na swój język, dbając zarówno o wierność językową, jak i uchwycenie znaczenia danej wartości, zgodnie z wymaganiami badań międzykulturowych (Brislin, 1970). Następnie zostały wykonane niezależne tłumaczenia zwrotne na język angielski, które były dyskutowane ze Schwartzem. W wyniku dyskusji, w której Schwartz wskazywał wszelkie potencjalne problemy, wersje językowe niektórych itemów były modyfikowane. Jeśli itemy były modyfikowane, kolejne niezależne tłumaczenie zwrotne było przesyłane do Schwartz, który podejmował ostateczną decyzję o akceptacji. W ten sposób powstał kwestionariusz PVQ-5x w wersji angielskiej oraz w kilku wersjach językowych, w tym po polsku.

Forma kwestionariusza PVQ-5x jest podobna do poprzedniej wersji PVQ, czyli PVQ-40. Itemy opisują różnych ludzi w kategoriach ich celów, aspiracji i przekonań dotyczących tego, co w życiu ważne. Zadaniem osoby badanej jest określenie na skali, w jakim stopniu opisywana osoba jest podobna do badanego. W odróżnieniu od wcześniejszych wersji PVQ, każdy item składa się wyłącznie z jednego zdania. Każda z 19 wartości jest mierzona trzema itemami, w związku z czym cały kwestionariusz składa się z 57 itemów. W projekcie modyfikującym teorię zastosowano PVQ-5x w dwóch wersjach różniących się skalą odpowiedzi. Pierwszą z nich była 6-punktowa skala Likerta (PVQ-5x-6pt), stosowana we wcześniejszych wersjach PVQ (1 – *zupełnie niepodobny do mnie*, 2 – *niepodobny do mnie*, 3 – *trochę podobny do mnie*, 4 – *dosyć podobny do mnie*, 5 – *podobny do mnie*, 6 – *bardzo podobny do mnie*). W drugiej wersji zastosowano skalę 11-stopniową (PVQ-5x-11pt), przy czym opisano wyłącznie jej krańce (0 – *całkowicie niepodobny do mnie*, 10 – *bardzo podobny do mnie*).

Schwartz i współpracownicy (2012) po wstępnej analizie wyników PVQ-5x wykluczyli z dalszych analiz 9 itemów, a jeden ze wskaźników życzliwości-niezawodności został uznany za wskaźnik życzliwości-troskliwości.

Wszystkie analizy prezentowane w artykule modyfikującym teorię (Schwartz i in., 2012), a także w badaniu pierwszym, drugim i trzecim prezentowanych w niniejszym artykule (badania, w których użyto PVQ-5x), zostały przeprowadzone na proponowanych przez Schwartz i współpracowników (2012) 48 itemach. Wykluczone zostały następujące itemy: UNT1, BEC3, HUM1, COR1, SEP1, FAC3, POD2, POR3, HE3 (skrótów są wyjaśnione w tabeli 1; liczba za skrótami oznacza kolejność danego itemu w kwestionariuszu, biorąc pod uwagę zestaw itemów mierzących daną wartość).

Druga wersja: PVQ-R. W wersji PVQ-R (symbol R jest skrótami od określenia *revised*, czyli wersja poprawiona) zostały wprowadzone następujące modyfikacje: (1) wymienione zostały itemy wykluczone z PVQ-5x; (2) w każdym itemie wprowadzono wyraźnie konstruktywność, tzn. pojawiło się sformułowanie, że dane przekonanie, działanie, emocje są dla opisywanej osoby ważne; wyeliminowane zostały wszelkie opisy zachowania, przekonania, emocji itd., ponieważ zastąpiono je konstruktem ważności; (3) zmodyfikowano stylistycznie niektóre itemy. Do analiz przedstawionych w niniejszym artykule wprowadzono wszystkie (57) itemy.

Trzecia wersja: PVQ-R2. W stosunku do PVQ-R wprowadzone zostały następujące modyfikacje w PVQ-R2 (określenie R2 oznacza: druga wersja poprawiona): (1) każdy item (opisujący inną osobę) rozpoczyna się sformułowaniem: „Jest dla niego ważne”; (2) zmodyfikowano stylistycznie niektóre itemy. W prezentowanych poniżej analizach na danych zebranych w Polsce w ramach badania 5 wykluczono itemy: SEP3, HE3 oraz ST1. Wykluczone itemy obniżały zarówno wskaźniki rzetelności, jak i wskaźniki dopasowania modelu CFA do danych¹.

Osoby badane i procedura. W badaniach wzięło udział łącznie $N = 7747$ osób w wieku od 11 do 84 lat. W tabeli 2 znajduje się charakterystyka badanych grup w kolejnych badaniach.

Badania były prowadzone w ramach kilku projektów dotyczących psychologii osobowości i psychologii rozwojowej, w których kolejne wersje PVQ wprowadzane były jako pomiar wartości. Nie kontrolowano wpływu kolejności kwestionariuszy na wyniki, ale też w literaturze nie wykazano dotychczas, że w pomiarze wartości i cech osobowości kolejność kwestionariuszy może być zmienną zakłócającą. Badania prowadzili studenci i asystenci. Badania były anonimowe i dobrowolne, przeprowadzane metodą papier-ołówek.

WYNIKI

W tabeli 3 zostały zaprezentowane wskaźniki α Cronbacha dla czterech wersji PVQ użytego w pięciu badaniach.

W każdym badaniu zidentyfikowano wartości o niskiej jednorodności mierzonej wskaźnikiem α Cronbacha i zmodyfikowano itemy, które obniżały ten wskaźnik. Kolejne modyfikacje doprowadziły do satysfakcjonujących wskaźników dla 18 wartości mierzonych za pomocą PVQ-R2. Średni wskaźnik α Cronbacha dla tej wersji kwestionariusza wynosi 0,73. Jedynie wskaźnik pokory usytuował się poniżej przyjętego punktu odcięcia. Cztery wskaźniki znalazły się w przedziale 0,6–0,7. Dla wszystkich pozostałych wartości α Cronbacha wyniosły powyżej 0,7.

Analizy czynnikowe zostały przeprowadzone dla każdej z czterech części koła osobno oraz dla całego modelu w każdym z pięciu badań. Wskaźniki dopasowania modelu do danych zawiera tabela 4.

Zgodnie z przyjętymi powyżej regułami akceptowalności, model konfirmacyjnej analizy czynnikowej prze-

Tabela 2
Charakterystyka uczestników pięciu badań

Badanie	Wersja PVQ	N	Procent kobiet	Wiek
Badanie 1	PVQ-5x (6-punktowa skala)	547	66%	19–76 lat; $M = 27,0$; $SD = 10,0$
Badanie 2	PVQ-5x (11-punktowa skala)	1295	66%	18–84 lat; $M = 32,0$; $SD = 13,2$
Badanie 3	PVQ-5x (6-punktowa skala)	1476	55%	11–83 lata; $M = 29,1$; $SD = 13,6$
Badanie 4	PVQ-R	1913	65%	14–78 lat; $M = 21,7$; $SD = 7,5$
Badanie 5	PVQ-R2	2516	55%	14–78 lat; $M = 30,1$; $SD = 11,5$
Razem		7747		

Źródło: opracowanie własne.

¹ Polską wersję ostatecznej wersji PVQ można otrzymać od autora niniejszego artykułu.

Tabela 3
Alfa Cronbacha 19 wartości mierzonych PVQ-5x-6pt, PVQ-5x-11pt, PVQ-R, PVQ-R2

Wartość	Badanie 1 PVQ-5x-6pt	Badanie 2 PVQ-5x-11pt	Badanie 3 PVQ-5x-6pt	Badanie 4 PVQ-R	Badanie 5 PVQ-R2
Osiągnięcia	0,63	0,61	0,66	0,64	0,74
Hedonizm	0,59	0,67	0,66	0,68	0,66
Stymulacja	0,70	0,68	0,76	0,64	0,72
Kierowanie sobą w działaniu	0,67	0,78	0,69	0,69	0,73
Kierowanie sobą w myśleniu	0,56	0,66	0,66	0,66	0,61
Uniwersalizm–tolerancja	0,61	0,56	0,62	0,73	0,74
Uniwersalizm ekologiczny	0,88	0,85	0,86	0,83	0,83
Uniwersalizm społeczny	0,71	0,75	0,70	0,74	0,74
Życzliwość–troskliwość	0,71	0,82	0,76	0,74	0,73
Życzliwość–niezawodność	0,62	0,69	0,60	0,78	0,77
Pokora	0,41	0,32	0,35	0,54	0,53
Przystosowanie do ludzi	0,72	0,69	0,67	0,74	0,77
Przystosowanie do reguł	0,70	0,74	0,75	0,78	0,78
Tradycja	0,80	0,81	0,79	0,84	0,81
Bezpieczeństwo społeczne	0,72	0,76	0,72	0,78	0,77
Bezpieczeństwo osobiste	0,64	0,72	0,59	0,66	0,63
Prestiż	0,48	0,50	0,52	0,75	0,69
Władza nad zasobami	0,82	0,76	0,74	0,80	0,76
Władza nad ludźmi	0,71	0,65	0,69	0,80	0,81

Źródło: opracowanie własne.

kraczenia siebie oraz zachowawczości jest akceptowalny we wszystkich badaniach. Modele umacniania siebie oraz otwartości są akceptowalne we wszystkich badaniach, biorąc pod uwagę wskaźnik CFI. Jednakże wskaźnik RMSEA sugeruje problemy w umacnianiu siebie w badaniach 1, 3 i 4, natomiast w otwartości – w badaniach 1, 4 i 5.

W badaniach 1, 2, 3 i 4 model dla wszystkich wartości nie jest interpretowalny, ponieważ program generował komunikat, że macierz kowariancji nie jest pozytywnie zdefiniowana. Taki komunikat świadczy zwykle o tym, że nie jest możliwe rozróżnienie wszystkich zmiennych latentnych – niektóre z nich są zbyt wysoko skorelowane, aby mogły być rozróżnialne. W modelu dla wszystkich wartości w ostatnim (piątym) badaniu, z najlepszą jak dotychczas wersją kwestionariusza (PVQ-R2), możliwe jest jednak rozróżnienie wszystkich 19 wartości, a wskaźniki dopasowania modelu są na satysfakcjonującym poziomie. W modelu tym został wprowadzony wyłącznie jeden ładunek krzyżowy – item POR3 (wskaźnik władzy nad zasobami) jest wskaźnikiem obu rodzajów wartości władzy: zarówno władzy nad zasobami, jak i władzy-dominacji nad ludźmi.

Model konfirmacyjnej analizy czynnikowej dla wszystkich wartości w badaniu 5 można zatem traktować jako zwieńczenie wysiłków zmierzających do jak najlepszego pomiaru 19 wartości. Akceptowalny model z aż 19 zmiennymi latentnymi jest swoistym sukcesem psychometrycznym i teoretycznym, który chyba nie ma precedensu poza psychologią wartości w podejściu Schwartz.

Dodatkowo została przeprowadzona konfirmacyjna analiza czynnikowa osobno w grupie kobiet i mężczyzn, a następnie test równoważności pomiaru (*measurement invariance*) między mężczyznami a kobietami według procedury wielogrupowej porządkowej konfirmacyjnej analizy czynnikowej (*Multigroup Categorical Confirmatory Factor Analysis, MCCFA*), zaproponowanej w programie modyfikującym model wartości i szczegółowo opisanej przez Cieciucha, Davidova, Vecchione, Beierlein i Schwartz (2013). Uzyskano następujące wskaźniki dopasowania w grupie kobiet: $\chi^2 = 17741,7$; $df = 1205$; RMSEA = 0,053 (0,052–0,054); CFI = 0,906, w grupie mężczyzn: $\chi^2 = 14457,2$; $df = 1205$; RMSEA = 0,053 (0,052–0,053); CFI = 0,911. Równoważność metryczna i skalarna jest zadowalająca dla wszystkich

Tabela 4
Wskaźniki dopasowania modeli w konfirmacyjnej analizie czynnikowej do danych w pięciu badaniach

Model	Badanie	χ^2	df	RMSEA	CFI
Przekraczanie siebie	Badanie 1	162,8	55	0,060 (0,049–0,071)	0,981
	Badanie 2	238,6	55	0,051 (0,044–0,057)	0,988
	Badanie 3	217,5	55	0,045 (0,039–0,051)	0,989
	Badanie 4	447,0	80	0,049 (0,045–0,054)	0,985
	Badanie 5	683,6	80	0,055 (0,051–0,059)	0,982
Umacnianie siebie	Badanie 1	52,9	11	0,083 (0,062–0,107)	0,983
	Badanie 2	79,7	11	0,069 (0,056–0,084)	0,979
	Badanie 3	155,5	11	0,094 (0,082–0,108)	0,974
	Badanie 4	766,7	23	0,130 (0,122–0,138)	0,953
	Badanie 5	339,23	23	0,074 (0,067–0,081)	0,984
Otwartość na zmiany	Badanie 1	235,5	38	0,097 (0,086–0,110)	0,942
	Badanie 2	284,5	38	0,071 (0,063–0,079)	0,974
	Badanie 3	398,3	38	0,080 (0,073–0,087)	0,967
	Badanie 4	1194,2	48	0,112 (0,106–0,117)	0,913
	Badanie 5	389,4	21	0,084 (0,077–0,091)	0,972
Zachowawczość	Badanie 1	379,7	98	0,072 (0,065–0,080)	0,942
	Badanie 2	449,2	98	0,053 (0,048–0,058)	0,976
	Badanie 3	689,8	98	0,064 (0,060–0,069)	0,960
	Badanie 4	1828,8	168	0,072 (0,069–0,075)	0,942
	Badanie 5	1616,5	149	0,063 (0,060–0,066)	0,960
Cały model	Badanie 1			Macierz kowariancji niezdefiniowana pozytywnie	
	Badanie 2			Macierz kowariancji niezdefiniowana pozytywnie	
	Badanie 3			Macierz kowariancji niezdefiniowana pozytywnie	
	Badanie 4			Macierz kowariancji niezdefiniowana pozytywnie	
	Badanie 5	11103,4	1205	0,057 (0,056–0,058)	0,902

Źródło: opracowanie własne.

19 wartości (w MCCFA uzyskano następujące wskaźniki: $\chi^2 = 10387,9$; $df = 2534$; RMSEA = 0,050 (0,049–0,051); CFI = 0,918.

W tabeli 5 zostały przedstawione ładunki czynnikowe itemów w całym modelu zweryfikowanym w badaniu 5, wraz ze statystykami opisowymi średnich wyliczonych zgodnie z kluczem z procedurą centrowania i bez niej. Zaprezentowano zatem średnie, odchylenia standardowe, wskaźniki skośności oraz kurtozy.

Tabela 6 prezentuje korelacje między wartościami. Poniżej przekątnej znajdują się korelacje między zmiennymi latentnymi w CFA, a powyżej przekątnej korelacje

między centrowanymi wskaźnikami wartości, wyliczonymi zgodnie z kluczem.

Wszystkich 19 wartości jest rozróżnialnych, choć cztery korelacje między zmiennymi latentnymi są powyżej 0,8. Jednakże między scentrowanymi wskaźnikami obliczonymi zgodnie z kluczem żadna korelacja nie przekracza 0,6.

W celu weryfikacji struktury kołowej przeprowadzono skalowanie wielowymiarowe w wersji konfirmacyjnej. Uzyskano wskaźnik dopasowania Stress-1 = 0,149. Ponieważ nastąpiło nieznaczne przesunięcie hedonizmu względem stymulacji, do analizy wprowadzono

Tabela 5
Ładunki czynnikowe w modelu konfirmacyjnej analizy czynnikowej dla wszystkich wartości; średnie, odchylenie standardowe, skośność i kurttoza wskaźników 19 wartości (centrowanych i niecentrowanych) w badaniu piątym

Wartość	Item	Ładunek w CFA	Wyniki niecentrowane			Wyniki centrowane		
			średnia (odchylenie standardowe)	skośność	kurttoza	średnia (odchylenie standardowe)	skośność	kurttoza
Uniwersalizm ekologiczny	UNN1	0,81	3,87 (1,14)	-0,26	-0,48	-0,38 (0,97)	-0,24	0,06
	UNN2	0,74						
	UNN3	0,87						
Uniwersalizm-tolerancja	UNT1	0,68	4,37 (1,00)	-0,65	0,28	0,12 (0,79)	-0,54	0,80
	UNT2	0,77						
	UNT3	0,76						
Uniwersalizm społeczny	UNC1	0,71	4,51 (1,00)	-0,69	0,25	0,25 (0,76)	-0,62	0,95
	UNC2	0,75						
	UNC3	0,76						
Życzliwość-troskliwość	BEC1	0,79	4,99 (0,85)	-1,03	0,98	0,73 (0,64)	-0,49	0,53
	BEC2	0,83						
	BEC3	0,67						
Życzliwość-niezawodność	BED1	0,77	5,07 (0,85)	-1,07	1,00	0,81 (0,63)	-0,43	0,69
	BED2	0,83						
	BED3	0,77						
Pokora	HUM1	0,51	3,75 (0,99)	-0,15	-0,26	-0,50 (0,87)	-0,27	-0,02
	HUM2	0,71						
	HUM3	0,38						
Przystosowanie do ludzi	COI1	0,71	3,82 (1,09)	-0,29	-0,39	-0,44 (0,90)	-0,43	0,06
	COI2	0,81						
	COI3	0,75						

ciąg dalszy tabeli na następnej stronie

Ciąg dalszy tabeli z poprzedniej strony

Wartość	Item	ładunek w CFA	Wyniki niecentrowane			Wyniki centrowane		
			średnia (odchylenie standardowe)	skośność	kurttoza	średnia (odchylenie standardowe)	skośność	kurttoza
Przystosowanie do reguł	COR1	0,77	3,89 (1,07)	-0,32	-0,25	-0,36 (0,87)	-0,53	0,68
	COR2	0,78						
	COR3	0,74						
Tradycja	TR1	0,74	4,19 (1,12)	-0,55	-0,19	-0,07 (0,90)	-0,62	0,54
	TR2	0,78						
	TR3	0,87						
Bezpieczeństwo społeczne	SES1	0,75	4,43 (1,04)	-0,59	-0,12	0,17 (0,80)	-0,51	0,39
	SES2	0,80						
	SES3	0,81						
Bezpieczeństwo osobiste	SEP1	0,69	4,86 (0,97)	-0,91	0,62	0,60 (0,76)	-0,71	1,38
	SEP2	0,75						
	SEP3	-						
Prestiż	FAC1	0,65	4,59 (0,92)	-0,62	0,15	0,33 (0,72)	-0,34	0,70
	FAC2	0,79						
	FAC3	0,71						
Władza nad zasobami	POR1	0,81	3,81 (1,13)	-0,23	-0,41	-0,45 (1,09)	-0,18	0,05
	POR2	0,85						
	POR3	0,17						
Władza nad ludźmi	POR3	0,61	2,85 (1,21)	0,41	-0,55	-1,41 (1,23)	0,25	-0,35
	POD1	0,66						
	POD2	0,89						
	POD3	0,79						

Ciąg dalszy tabeli na następnej stronie

Ciąg dalszy tabeli z poprzedniej strony

Wartość	Item	Ładunek w CFA	Wyniki niecentrowane			Wyniki centrowane		
			średnia (odchylenie standardowe)	skośność	kurttoza	średnia (odchylenie standardowe)	skośność	kurttoza
Osiągnięcia	AC1	0,76	4,54 (0,95)	-0,57	-0,01	0,28 (0,76)	-0,37	0,67
	AC2	0,78						
	AC3	0,68						
Hedonizm	HE1	0,77	4,93 (0,94)	-0,95	0,57	0,68 (0,83)	-0,44	0,40
	HE2	0,75						
	HE3	-						
Stymulacja	ST1	-	3,93 (1,20)	-0,24	-0,58	-0,32 (1,11)	-0,23	-0,16
	ST2	0,69						
	ST3	0,88						
Kierowanie sobą w działaniu	SDA1	0,71	4,81 (0,88)	-0,78	0,43	0,55 (0,74)	-0,22	0,50
	SDA2	0,73						
	SDA3	0,80						
Kierowanie sobą w myśleniu	SDT1	0,57	4,38 (0,95)	-0,46	-0,15	0,12 (0,75)	-0,13	0,24
	SDT2	0,69						
	SDT3	0,59						

Skróty wartości zostały wyjaśnione w tabeli 1.

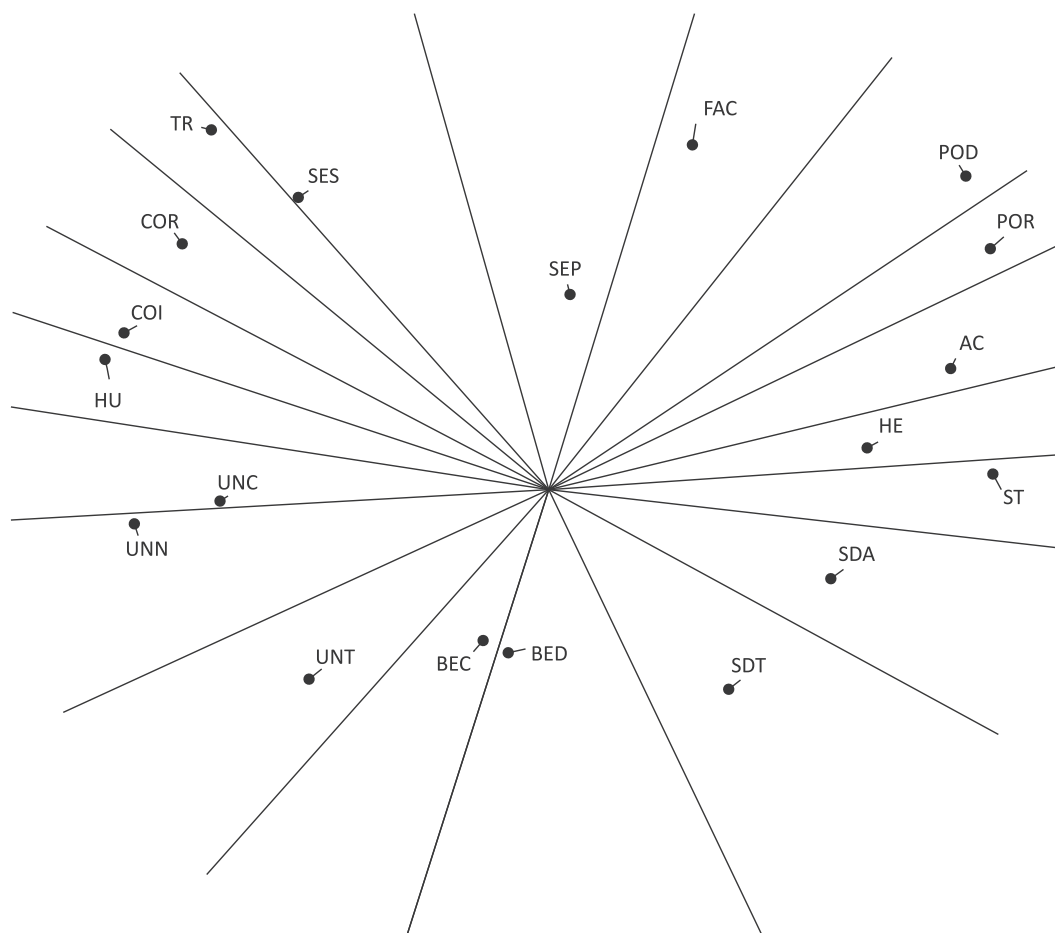
Źródło: opracowanie własne.

Tabela 6
Korelacje między 19 wartościami w badaniu 5. Poniżej przekątnej znajdują się współczynniki korelacji między zmiennymi latentnymi w modelu konfirmacyjnej analizy czynnikowej dla wszystkich wartości; powyżej przekątnej – współczynniki korelacji między scentrowanymi wskaźnikami preferencji wartości, wyliczonymi zgodnie z kluczem

	UNN	UNT	UNC	BEC	BED	HU	COI	COR	TR	SES	SEP	FAC	POR	POD	AC	HE	ST	SDA	SDT
UNN	0,11	0,20	-0,12	-0,17	0,12	0,10	0,14	0,05	0,19	0,00	-0,16	-0,25	-0,20	-0,40	-0,40	-0,25	-0,17	-0,27	-0,07
UNT	0,51	0,33	0,15	0,17	0,07	0,12	0,00	-0,08	0,00	-0,08	-0,19	-0,39	-0,42	-0,22	-0,10	-0,10	-0,12	0,00	0,11
UNC	0,62	0,81	0,20	0,16	0,20	0,21	0,13	0,09	0,27	0,00	-0,13	-0,49	-0,47	-0,40	-0,19	-0,19	-0,27	-0,20	-0,10
BEC	0,34	0,67	0,73	0,50	-0,06	-0,07	-0,07	0,00	0,00	0,00	0,00	-0,05	-0,30	-0,36	-0,08	0,09	-0,17	0,11	0,00
BED	0,33	0,69	0,72	0,95	-0,07	-0,04	-0,09	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	-0,33	-0,37	-0,05	0,15	-0,18	0,17	0,04
HU	0,53	0,57	0,76	0,48	0,48	0,35	0,24	0,18	0,00	0,04	-0,19	-0,31	-0,16	-0,40	-0,31	-0,31	-0,22	-0,29	-0,21
COI	0,47	0,55	0,68	0,44	0,47	0,82	0,25	0,13	0,00	0,14	-0,07	-0,29	-0,27	-0,36	-0,30	-0,30	-0,26	-0,36	-0,24
COR	0,51	0,49	0,61	0,46	0,46	0,71	0,64	0,31	0,12	0,22	-0,11	-0,29	-0,19	-0,34	-0,41	-0,41	-0,36	-0,28	-0,20
TR	0,45	0,43	0,59	0,52	0,53	0,69	0,54	0,69	0,20	0,06	-0,13	-0,27	-0,16	-0,24	-0,31	-0,31	-0,27	-0,29	-0,19
SES	0,58	0,49	0,75	0,56	0,56	0,52	0,48	0,56	0,65	0,13	0,00	-0,27	-0,23	-0,29	-0,20	-0,20	-0,34	-0,19	-0,08
SEP	0,43	0,51	0,57	0,76	0,75	0,34	0,43	0,53	0,51	0,66	0,13	-0,06	-0,18	-0,19	-0,15	-0,15	-0,39	-0,16	-0,25
FAC	0,30	0,37	0,47	0,54	0,56	0,30	0,41	0,39	0,40	0,57	0,72	0,07	0,00	0,16	0,05	0,05	-0,12	0,00	-0,11
POR	-0,02	-0,06	-0,11	0,08	0,08	-0,20	-0,05	-0,04	-0,01	0,09	0,43	0,42	0,55	0,41	0,21	0,21	0,31	0,05	-0,10
POD	-0,10	-0,28	-0,30	-0,25	-0,25	-0,16	-0,14	-0,07	0,00	-0,05	-0,07	0,18	0,61	0,24	0,00	0,00	0,28	0,00	-0,08
AC	0,06	0,33	0,23	0,47	0,50	0,06	0,12	0,16	0,28	0,29	0,55	0,66	0,70	0,44	0,31	0,31	0,30	0,27	0,15
HE	0,13	0,36	0,34	0,56	0,60	0,02	0,10	-0,01	0,14	0,30	0,57	0,51	0,56	0,12	0,74		0,27	0,26	0,11
ST	0,10	0,24	0,14	0,22	0,22	0,04	0,05	-0,04	0,07	0,05	0,14	0,25	0,44	0,45	0,64	0,65		0,12	0,11
SDA	0,14	0,51	0,36	0,59	0,64	0,09	0,07	0,17	0,20	0,34	0,54	0,51	0,36	0,11	0,70	0,65	0,44		0,29
SDT	0,40	0,68	0,52	0,63	0,65	0,31	0,28	0,34	0,39	0,51	0,54	0,53	0,27	0,10	0,71	0,63	0,55	0,81	

Skróty wartości zostały wyjaśnione w tabeli 1.

Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 3. Wynik konfirmacyjnego skalowania wielowymiarowego 19 scentrowanych wartości w badaniu 5.

Skróty wartości zostały wyjaśnione w tabeli 1.

Źródło: opracowanie własne.

wymuszenie zamiany jednego z wymiarów między hedonizmem a stymulacją. Po modyfikacji wskaźnik Stress-1 nie zmienił się i wyniósł również 0,149, co oznacza, że była to interwencja dopuszczalna. Rysunek 3 prezentuje wynik konfirmacyjnego skalowania wielowymiarowego po wprowadzonej modyfikacji.

Niemal wszystkie wartości usytuowały się w kolejności przewidywanej przez model teoretyczny. Jedynym wyjątkiem była zamiana miejscami życzliwości i uniwersalizmu. Taki sam wynik został uzyskany w programie modyfikującym teorię (Schwartz i in., 2012).

DYSKUSJA

Modyfikację modelu wartości przeprowadzoną przez Schwartz i współpracowników (2012) potwierdziły badania zrealizowane w 10 krajach, w tym w Polsce. Jak się okazało, zastosowany w owych badaniach pomiar 19 wartości wymagał drobnych modyfikacji i udoskonaleń. Prezentowana w niniejszym artykule seria pięciu badań

ukazuje żmudną drogę dochodzenia do pomiaru o dobrej jakości. Seria wprowadzanych przez Schwartz drobnych modyfikacji do itemów (na podstawie analiz prowadzonych w różnych krajach, w tym w Polsce) doprowadziła do satysfakcjonującego rezultatu osiągniętego w badaniu 5. PVQ-R2 charakteryzuje się satysfakcjonującą rzetelnością, trafnością czynnikową oraz teoretyczną. Rzetelność została zweryfikowana wskaźnikiem α Cronbacha. Itemy, które uzyskiwały niską moc dyskryminacyjną i skale o niskiej α Cronbacha, były w kolejnych w wersjach modyfikowane, aż ostatecznie uzyskano satysfakcjonujące wskaźniki. Jedynym wyjątkiem jest pokora, która ciągle uzyskuje zbyt niski wskaźnik α Cronbacha.

Trafność czynnikowa była weryfikowana w konfirmacyjnej analizie czynnikowej. Modele były konstruowane zarówno osobno dla czterech głównych obszarów koła, jak i dla całego modelu. Kolejne modyfikacje itemów doprowadziły do swobodnego sukcesu psychometrycznego. Zarówno wszystkie modele dla czterech obszarów koła,

jak i model dla wszystkich 19 wartości, mierzonych za pomocą PVQ-R2, uzyskały satysfakcjonujące wskaźniki dopasowania do danych. Dopasowanie modelu do danych oraz brak jakichkolwiek problemów w estymacji tak skomplikowanego modelu są potwierdzeniem, że wszystkich 19 wartości jest rozróżnialnych, choć niektóre z nich ze sobą silnie skorelowane. Korelacje te układają się najczęściej zgodnie z modelem teoretycznym: zwykle najwyższe skorelowane są wartości sąsiadujące, a najniższe leżące po przeciwnej stronie koła.

Trafność teoretyczna ostatniej wersji PVQ (PVQ-R2) została zweryfikowana w confirmacyjnym skalowaniu wielowymiarowym. Okazało się, że jedynym wyraźnym odstępstwem od modelu teoretycznego jest zamiana miejscami wartości życzliwości i uniwersalizmu. Podobny wynik uzyskał Schwartz ze współpracownikami (2012), a także Ciecuch i Schwartz (2012). W literaturze brakuje pełnej i przekonującej odpowiedzi na pytanie o przyczyny tego fenomenu. Proponowane są jedynie trzy wstępne wyjaśnienia (Ciecuch, Schwartz, 2012; Schwartz i in., 2012). Pierwszym z nich jest metodologia pomiaru – większość badań, w których uniwersalizm sąsiedował z kierowaniem sobą, była prowadzona za pomocą SVS (*Schwartz Values Survey*), podczas gdy większość badań, w których życzliwość przesuwana się w kierunku kierowania sobą, prowadzona była za pomocą PVQ. Drugi sposób polega na wskazaniu przesunięcia akcentów w definiowaniu wartości w zmodyfikowanej teorii. W uniwersalizmie wyodrębniony został komponent uniwersalizmu ekologicznego, który może być bliski przystosowaniu do reguł, podczas gdy w życzliwości została wyodrębniona życzliwość-niezawodność, która zbliża się do kierowania sobą. Trzeci sposób wskazuje na możliwe przesunięcie motywacyjnych znaczeń tych wartości w ostatnich kilkunastu latach. W badaniach prowadzonych przez 2000 rokiem uniwersalizm sytuował się między kierowaniem sobą a życzliwością. Zamiana miejscami uniwersalizmu i życzliwości, która przesuwana się bliżej kierowania sobą, zaczęła być odnotowywana w badaniach w ostatnich latach (Ciecuch, Schwartz, 2012; Schwartz i in., 2012).

Podsumowując serię zaprezentowanych pięciu badań, można stwierdzić, że zasadność modyfikacji modelu Schwartza uzyskała kolejne potwierdzenia empiryczne, a *Portretowy kwestionariusz wartości* w najnowszej wersji (PVQ-R2) charakteryzuje się względnie dobrą rzetelnością oraz nadzwyczaj wysoką trafnością czynnikową.

Warto podkreślić, że sukces PVQ-R2 jest sukcesem nie tylko psychometrycznym, ale również teoretycznym. Metaforycznie rzecz ujmując – to, co dotychczas mierziliśmy w metrach, możemy mierzyć w centymetrach. Oznacza to nie tylko, że mamy odpowiednie ku temu

narzędzie. Oznacza to też, że natura wartości jest taka, iż ów pomiar w centymetrach jest możliwy. Osobnym zagadnieniem jest pytanie, czy taki pomiar w centymetrach jest zawsze potrzebny. Zmodyfikowany model wartości nie narzuca jednak konieczności pomiaru w centymetrach, co więcej – proponuje również pomiar w kilometrach. Metoda i precyzja pomiaru powinny być bowiem zależne od celu pomiaru. Bywają sytuacje, gdy pomiar w centymetrach jest stratą czasu i energii, ponieważ pomiar w metrach jest absolutnie wystarczający. Zapewne bywają jednak też sytuacje, gdy pomiar w metrach prowadzi do dyskwalifikujących błędów, gdy potrzebna jest większa precyzja. Obecnie badacze wartości mają do dyspozycji pomiar wąsko zdefiniowanych 19 wartości, a także kilka katalogów wartości definiowanych coraz ogólniej. Zawsze jednak mierzone wartości są ułożone w kolejności i strukturze przewidywanej przez model kołowy.

Stosowanie PVQ do pomiaru 19 wartości nie oznacza konieczności wprowadzania do analiz 19 wartości. Można bowiem niektóre wiązki sąsiadujących ze sobą wartości połączyć, jeśli tego wymaga cel badawczy. Przykładem może być wprowadzenie do analiz wartości umacniania siebie (uśredniony wynik osiągnięć i dwóch rodzajów władzy), a nawet wartości koncentracji na sobie (uśredniony wynik kierowania sobą w myśleniu, kierowania sobą w działaniu, stymulacji, hedonizmu, osiągnięć, władzy nad ludźmi, władzy nad zasobami, prestiżu i bezpieczeństwa osobistego). Można też wykorzystać w analizach jedynie niektóre wąsko zdefiniowane wartości, np. rozróżnienie kierowania sobą w myśleniu i kierowania sobą w działaniu.

Zmodyfikowany model wartości jest nie tylko precyzyjniejszą obserwacją, lecz także precyzyjniejszą teorią. Pierwszą wersję swojego kołowego modelu wartości Schwartz zaproponował, analizując wyniki uzyskane za pomocą *Skali wartości Rokeacha* (Schwartz, Bilsky, 1987). Zebrane dane odkryły swoje zaskakujące tajemnice dopiero, gdy Schwartz zaczął je badać w optyce modelu kołowego. Okazało się wówczas, że indywidualne hierarchie wartości są konstruowane według uniwersalnej gramatyki opisanej w modelu kołowym. Warto jeszcze raz podkreślić, że argumenty empiryczne na rzecz tej tezy kryły się w bazach danych zebranych za pomocą narzędzi służących wyłącznie do pomiaru hierarchii.

Analogiczną optykę badawczą wprowadza zmodyfikowany model kołowy czy raczej – w ramach owego modelu – ożywiona teza o kołowym kontinuum. Teza ta bowiem pozwala dokonywać nowych pomiarów, ale również w nowy sposób spojrzeć na dotychczasowe dane. Tę nową optykę teoretyczną zastosowali Ciecuch, Schwartz i Vecchione (2013) do analizy starych danych zebranych

za pomocą PVQ przeznaczanego do pomiaru 10 wartości. Wykonując analizy danych zebranych w 13 krajach, uzyskali oni dwa wyraźne wyniki. Pierwszym z nich była replikacja badań Ciecucha i Schwartz (2012) przeprowadzonych w Polsce. Okazało się, że w wielu krajach można wyróżnić o wiele więcej niż 10 wartości, stosując precyzyjne testy istotności w porównaniach modeli zagnieżdżonych w confirmacyjnej analizie czynnikowej. Drugi wynik dotyczył teoretycznej mocy modelu. Okazało się, że wykorzystanie wąsko i precyzyjnie zdefiniowanych wartości pozwoliło rozstrzygnąć niektóre dotychczas opublikowane, niejednoznaczne rezultaty lub pogłębić pewne interpretacje. Jak wykazali Ciecuch, Vecchione i Schwartz (2013), takie niejednoznaczne, niejasne lub zbyt powierzchowne wyniki w literaturze mogą być pochodną analiz na zbyt dużym poziomie ogólności. Na przykład niejednoznaczne związki płci z preferencją bezpieczeństwa wynikały stąd, że kobiety bardziej preferują bezpieczeństwo osobiste, a mężczyźni społeczne, co jest zgodne zarówno z teoretycznymi wyjaśnieniami ewolucyjnymi, jak i z wyjaśnieniami w modelu ról społecznych. Połączenie obu rodzajów bezpieczeństwa w jednej zmiennej prowadziło do stwierdzanego w wielu badaniach braku związku płci z tą wartością lub związków przypadkowych (Schwartz, Rubel, 2005). Innym przykładem rozważanym przez Ciecucha i współpracowników (2013) jest reanaliza zależności między preferencjami wartości a stylami tożsamości, opublikowanymi przez Berzonsky'ego, Ciecucha, Durieza i Soenensa (2011). Berzonsky ze współpracownikami wykazali związek stylu informacyjnego z preferencją kierowania sobą i związek stylu normatywnego z preferencją tradycji. Jak wykazali teoretycznie i empirycznie Ciecuch, Schwartz i Vecchione (2013), za pierwszą z tych zależności jest odpowiedzialna preferencja wyłącznie jednego aspektu kierowania sobą – kierowania sobą w myśleniu, a za drugą z wymienionych powyżej zależności jest odpowiedzialny wyłącznie jeden aspekt tradycji. Warto jednak dodać, że problem większej mocy predykcyjnej precyzyjnie zdefiniowanych wartości nie jest jeszcze ostatecznie rozstrzygnięty. Obecnie w kilku krajach prowadzone na ten temat programy badawcze, a na konferencjach trwają na ten temat burzliwe dyskusje.

Model wartości Schwartz'a kryje wiele intrygujących implikacji teoretycznych. Na jedną z nich zwrócił uwagę Ciecuch (2012) w swojej polemice z McCrae (2009), opublikowanej w *Theory and Psychology*. McCrae (2009) porównał model Wielkiej Piątki cech do fizyki osobowości. Ciecuch (2012) wykazał, że stosując kryteria i metaforykę McCrae (2009), Wielka Dziesiątka wartości jest w równym stopniu kandydatem na fizykę osobowości,

co cechy osobowości, a biorąc pod uwagę rozróżnienie Lewina na Arystotelesowski i Galileuszowy sposób uprawiania psychologii (czy mówiąc metaforycznie – fizyki psychologii), model Wielkiej Dziesiątki wartości ma większą moc heurystyczną niż model Wielkiej Piątki cech. Zmodyfikowany model wartości, w którym Wielka Dziesiątka skrywa się za tajemniczym kontinuum, otwiera jeszcze więcej możliwych interpretacji i konsekwencji teoretycznych. Teoretyczną tajemniczość kontinuum rozświetla jednak psychometryczna precyzja pomiaru, wycelowanego w confirmacyjnej analizie czynnikowej i confirmacyjnym skalowaniu wielowymiarowym.

LITERATURA CYTOWANA

- Beierlein, C., Davidov, E., Schmidt, P., Schwartz, S. H., Ramstedt, B. (2012). Testing the discriminant validity of Schwartz' Portrait Value Questionnaire items: A replication and extension of Knoppen and Saris (2009). *Survey Research Methods*, 6, 25–36.
- Berzonsky, M. D., Ciecuch, J., Duriez, B., Soenens, B. (2011). The how and what of identity formation: Associations between identity styles and value orientations. *Personality and Individual Differences*, 50 (2), 295–299.
- Bilsky, W., Janik, M., Schwartz, S. H. (2011). The structural organization of human values: Evidence from three rounds of the European Social Survey (ESS). *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42, 759–776.
- Borg, I., Groenen, P. (2005). *Modern multidimensional scaling: Theory and applications*. New York: Springer.
- Brislin, R. W. (1970). Back-translation for cross-cultural research. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 1, 185–216.
- Brown, T. A. (2006). *Confirmatory factor analysis for applied research*. New York: Guilford Press.
- Ciecuch, J. (2012). Big Five and Big Ten – Between Aristotelian and Galileian physics of personality. *Theory and Psychology*, 22 (5), 689–696.
- Ciecuch, J., Davidov, E. (2012). A comparison of the invariance properties of the PVQ-40 and the PVQ-21 to measure human values across German and Polish samples. *Survey Research Methods*, 6 (1), 37–48.
- Ciecuch, J., Davidov, E., Vecchione, M., Beierlein, C., Schwartz, S. H. (2013). *Testing for measurement invariance of a refined scale to measure human values across eight countries*. Wysłane do publikacji
- Ciecuch, J., Davidov, E., Vecchione, M., Schwartz, S. H. (2013). *Structure of values in Schwartz's refined theory. Verification using third-order Confirmatory Factor Analyses*. Wysłane do publikacji.
- Ciecuch, J., Schwartz, S. H. (2012). The number of distinct basic values and their structure assessed by PVQ-40. *Journal of Personality Assessment*, 94, 321–328.
- Ciecuch, J., Schwartz, S. H., Vecchione, M. (2013). Applying the refined values theory to past data: What can researchers gain? *Journal of Cross-Cultural Psychology*. W druku.

- Cieciuch, J., Zaleski, Z. (2011). Polska adaptacja Portretowego Kwestionariusza Wartości Shaloma Schwartza. *Czasopismo Psychologiczne*, 17 (2), 251–262.
- Davidov, E. (2008). A cross-country and cross-time comparison of the human values measurements with the second round of the European Social Survey. *Survey Research Methods*, 2 (1), 33–46.
- Davidov, E. (2010). Testing for comparability of human values across countries and time with the third round of the European Social Survey. *International Journal of Comparative Sociology*, 51 (3), 171–191.
- Davidov, E., Schmidt, P., Schwartz, S. (2008). Bringing values back in. The adequacy of the European Social Survey to measure values in 20 countries. *Public Opinion Quarterly*, 72 (3), 420–445.
- Döring, A. K., Blauensteiner, A., Aryus, K., Drögekamp, L., Bilsky, W. (2010). Assessing values at an early age: The picture-based value survey for children. *Journal of Personality Assessment*, 92, 439–448.
- Hu, L., Bentler, P. M. (1999). Cut-off criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6 (1), 1–55.
- Knoppen, D., Saris, W. E. (2009a). Do we have combine values in the Schwartz' human values scale? A comment on the Davidov studies. *Survey Research Methods*, 3 (2), 91–103.
- Knoppen, D., Saris, W. E. (2009b). Schwartz' theory of human values: Balancing homogeneity of reflective items and theoretical coverage. *RECSM Working Paper No. 9*, 1–40. Barcelona, Spain: University Pompeu Fabra.
- Marsh, H. W., Hau, K.-T., Wen, Z. (2004). In search of golden rules: Comment on hypothesis-testing approaches to setting cut-off values for fit indexes and dangers in overgeneralizing Hu and Bentler's (1999) findings. *Structural Equation Modeling*, 11 (3), 320–341.
- McCrae, R. (2009). The physics and chemistry of personality. *Theory and Psychology*, 19 (5), 670–687.
- Muthen, L. K., Muthen, B. O. (2010). Mplus user's guide (wyd. 6). Los Angeles: Muthen and Muthen.
- Roccas, S., Sagiv, L., Schwartz, S., H., Knafo, A. (2002). The big five personality factors and personal values. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 789–801.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. W: M. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology* (t. 25, s. 1–65). New York: Academic Press.
- Schwartz, S. H. (1994). Are there universal aspects in the content and structure of values? *Journal of Social Issues*, 50, 19–45.
- Schwartz, S. H. (2003). Value orientations. European social survey core questionnaire development, Ch. 7. Pobrano z: http://www.europeansocialsurvey.org/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=83&Itemid=80.
- Schwartz, S. H. (2006). Les valeurs de base de la personne: Théorie, mesures et applications (Basic human values: Theory, measurement, and applications). *Revue Française de Sociologie*, 47, 249–288.
- Schwartz, S. H. (2011). Studying values; personal adventure, future directions. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42 (2), 307–319.
- Schwartz, S. H., Bilsky, W. (1987). Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 550–562.
- Schwartz, S. H., Boehnke, K. (2004). Evaluating the structure of human values with confirmatory factor analysis. *Journal of Research in Personality*, 38, 230–255.
- Schwartz, S. H., Cieciuch, J., Vecchione, M., Davidov, E., Fischer, R., Beierlein, C., Ramos, A., Verkasalo, M., Lönnqvist, J.-E., Demirutku, K., Dirilen-Gumus, O., Konty, M. (2012). Refining the theory of basic individual values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103 (4), 663–688.
- Schwartz, S. H., Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S., Harris, M. (2001). Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, 519–542.
- Schwartz, S., Rubel, T. (2005). Sex differences in value priorities: Cross-cultural and multimethod studies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 1010–1028.
- Vecchione, M., Alessandri, G., Barbaranelli, C., Caprara, G. (2011). Higher-order factors of the Big Five and basic values: Empirical and theoretical relations. *British Journal of Psychology*, 102 (3), 478–498.

The measurement of values in the refined Schwartz's theory

Jan Ciecuch

University of Finance and Management

ABSTRACT

In 2012 Schwartz with colleagues have refined the value theory. The refinement was based on the statement, that values form a continuum, therefore various, more or less precise, partitions of the continuum are possible. Schwartz et al. (2012) proposed to divide the continuum into 19 more narrowly defined values, that are placed in the theoretically predicted way on the value circle. The article presents five studies conducted in Poland on a total of $N = 7747$ respondents aged 11-84 years. Subsequent versions of the of the Portrait Value Questionnaire (PVQ) to measure 19 values were used (PVQ-5x with 6-point Likert scale, PVQ-5x with 11-point Likert scale, PVQ-R and PVQ-R2). The final version of the questionnaire (PVQ-R2) has the following features: (1) satisfactory reliability measured by Cronbach's alpha; (2) factorial validity – model for all 19 values reached satisfactory model fit coefficients in confirmatory factor analysis and (3) structural validity – confirmatory multidimensional scaling supported the theoretically predicted circular order of all values but universalism and benevolence, that changed places, in analogy to the recently published results of other studies (Schwartz et al., 2012).

Key words: *values, value circle, PVQ*

Złożono: 10.10.2012

Złożono poprawiony tekst: 22.12.2012

Zaakceptowano do druku: 4.01.2013